

Fehmi Paşa

Hasan Fehmi Pasha

Ayten CAN TUNALI*

Öz

Hasan Fehmi Paşa (1836–1910), döneminde etkinliği olan sayılı devlet adamlarındandır. Hükümet merkezinde ve taşrada üstlendiği üst düzey görevleri üstün yeteneği, bilgisi ve medeni cesareti gibi niteliklerinden dolayı başarıyla yerine getirmiştir. Hukukçu olarak eğitim-öğretime katkıları, ilk Mebuslar Meclisinde İstanbul mebusu olarak bulunup ikincisinde Meclis başkanlığına getirilmesi akranları atasında öne çıkmasının önemli aşamaları olmuştur.

Aydın ve Selanik valiliklerindeki hizmetlerini daha sonra bakan olarak sürdürmüş, birçok komisyonda görev alıp düşünce ve önerilerini raporlarla sunmuştur. Bu yazıda önemli hizmetleri ulaşılabilen yeni bilgi ve belgeler ışığında aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Aydın valisi, Selanik valisi, Mebuslar Meclisi, Adalet Bakanı, Dar-ı Şura Başkanı*

Abstract

Hasan Fehmi Pasha (1839–1910) was one of the influential statesmen of his era. He was successful in his top level appointments in provincial and central administration with his capacity, knowledge and moral courage. He made significant contribution to education. He was chosen as an Istanbul deputy for the first Ottoman Parliament and he became president of the second session of the parliament. He served as governor of Aydın and Selanik, he also continued his works as a minister and participated in a number of commissions and presented his views and suggestions. In this study, we will evaluate his employments in top ranking offices.

Key Words: *Governor of Aydın, Governor of Selanik, the Ottoman Parliament, President of the Council of State, Minister of Justice.*

Çocukluğu ve Yetiştirilmesi

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet hizmetinde çalışmış, başarılarıyla ün kazanmış önemli şahsiyetlerden birisi olan Hasan Fehmi Paşa hakkında yapılmış bağımsız bir çalışma olmamakla beraber, başta Sicil-i Osmanî Zeyli olmak üzere, çeşitli yayınlarda onunla ilgili bilgi edinilebilmektedir. Kronolojik olarak doğumundan ölümüne kadarki yaşantısı hakkında ansiklopedik bilgi niteliğinde yazılanlarda farklı aktarım ve değerlendirmeler yer almaktadır. Bu araştırmada Hasan Fehmi Paşa ile ilgili mevcut bilgiler derlenip karşılaştırıldıktan sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ulaşılan bazı yeni bilgiler de değerlendirilecektir.

Hasan Fehmi Paşa, Batum'a bağlı Büyük Muradiye'de 1836'da doğmuştur. Babası Hacıoğlu Şerif Molla'dır. Nisan 1836 tarihinde dünyaya gelmiştir. Sibyan Mektebinden sonra özel öğretmenden Arapça, Farsça dersleri almıştır. İstanbul'a nasıl geldiği ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte Ebubekir Hazım Tepeyran anılarında "...*Türk Galip lakabı ile maruf olarak birçok livada mutasarrıflık etmiş olan Galip Paşanın kölesi veya evlatlığı iken sonradan damadı olmuştur.*"¹ demektedir¹. İstanbul'da kendi imkânlarıyla Fransızca öğrenmiş, hukuka olan ilgisinden dolayı ileride avukatlık yapacak derecede yine özel hocalardan hukuk dersi aldığı bilinmektedir.

Devlet Hizmetine Girişi-Mebusluğu

Fransızca bildiğinden Bab-ı Ali Tercüme Odasına aday memur olarak 1858'de girmiştir. Burada hukukla ilgili bilgisini artırmış ve Ticaret Mahkemesi İkinci Zabıt kâtipliğine geçmişti. 1864 yılında terfi ederek Rabia rütbesini almış ve İflas İşleri (Mesalih-i İflasiye) Komisyonu Üyeliğine atanmış üç yıl sonra ise 2000 kuruş aylıkla Komisyon Başkanlığına getirilmişti (09.09.1867)². Bu sırada yayınlanmakta olan Varlık, Takvim-i Ticaret ve Ceride-i Havadis gazetelerinin yazı işlerinde de bulunduğu ifade edilmektedir. Bir yıl sonra "Saniye" derecesi ve 3000 kuruş maaşla Ticaret Mahkemesi Reisi oldu. Bu görevde iken Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı esnasında devlet dairelerinde görülen karışıklık ve düzensizlik üzerine Ticaret Mahkemesi Reisliğinden ve devlet memurluğundan ayrılmayı uygun görmüştü. Bundan sonra Hasan Fehmi, İstanbul'da 5-6 yıl

*Yrd. Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Ebubekir Hazım Tepeyran, (Yayına Hazırlatan Faruk Ilıkan), Hatıralar, İstanbul 1998, s.149.

² Mehmet Zeki Pakalın, Sicil-i Osmanî Zeyli, TTK Ankara, 2008, s. 101, (Komisyon), 50 Ünlü Vali, Meşhur Valiler, Ankara, 1969, s. 123.

kadar avukat olarak çalışmış, Tophane-i Amire Müşirliği'nin davalarına da bakmıştır.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Kanun-i Esasi ilan edilerek parlamenter sisteme geçilirken yapılan seçimler sonucunda İstanbul mebusu oldu. 21 Mart 1877'de Mebuslar Meclisinin ilk toplantısında Meclisin dört kâtipliğinden birisine getirildi. Meclisin altıncı toplantısında Padişahın nutkuna verilecek cevap olarak hazırlanan yazıyı okuyan Hasan Fehmi görüşmelere katılır. Meclis başkanı Ahmet Vefik Paşa'nın verilecek cevaba ilimden de söz edilmesini önerisine katılmış, metni hazırlayan komisyon ile birlikte Hasan Fehmi de maarıftan bahsedilmesine destek olmuştur³. Daha sonra yapılan görüşmelerde de söz aldığı ve katkılarda bulunduğu görülmektedir. Özellikle İdare-i Mülkiye Nizamnamesi, Vilayet Nizamnamesi, Belediye Kanunu, Mebus Seçimi kanunu ve Muvazene-i Maliye ile Matbuat Nizamnamesiyle ilgili tartışmalara katıldığı, önemli katkılarda bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle basın yayın ile ilgili düzenlemeler görüşülürken basın özgürlüğünün öne çıkarılmasına çaba göstermiştir. Matbuat müdürü Macit Beyefendinin mizah gazetelerini gereksiz ve yararsız bulduğunu, bazı yazı ve resimlerin ahlak çöküntüsüne yol açtığı şeklindeki iddialarına verdiği cevapta “...bazı fena resimler olabilir. Lakin zat-i mesele, böyle bir mizah gazetesi neşrinde ne mazarrat olduğunu bilmektir. Terbiye bahsine gelince: Bir gazete, resimlerinden ve mündericatından mesul olacak. Hukuk-i hükümete, hürriyete dokunur ise me'sul olacak, cezasını görecek. Kanun gazetelere bu terbiyeyi vermek için yapıldı....Şimdiye kadar neşrolunan mizah gazetelerine bakalım Bunlardan ne mazarrat hasıl oldu? Amma birisi birkaç defa yolsuz bir madde yazmış, o da cezasını çekmiştir.....Matbuat ne kadar serbest olursa o kadar faide hasıl edeceğine hiç şüphe etmemelidir. Yirmi sene evvelki halimiz ile şimdiki halimiz kıyas edilirse, şimdiki halimiz pek âli görülür. Vakia eylevm Avrupaya nisbetle geriyiz. Lakin eski halimize nisbetle pek çok terakki ettik. Bu da matbuat sayesinde, binaenaleyh ben mizah gazetelerinde bir guna mazarrat göremem” demiştir⁴. Hitabet yeteneğinden dolayı önemli yasa ve tüzük tasarılarının metinleri ona okutulmaktaydı.

Mebuslar Meclisinin birinci dönem çalışmalarının sona erdiği 10 Temmuz 1877 tarihli elli altıncı toplantısında yaptığı kapanış konuşmasında padişahı övücü sözlerden sonra çok zor iç ve dış olaylara rağmen Kanun-i Esasinin ilan edilerek istibdat yönetiminin terk edildiğini “...devlet-i Osmaniyyeyi kaide-i meşrua-i meşveretle tecdid buyurdıkları”nı ifade

³ Meclis-i Me'busan 1293=1877 Zabıt Ceridesi, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul 1939, s.45.

⁴ A.g.e., s.214.

ediyordu. Karadağ İsyanının bastırılmasında gösterilen başarı övüldükten sonra Rusya'nın harp ilan etmesinin başlıca sebebi olarak "...*Kanun-i Esasi ile vaz olunan usul-i meşverettir..*" diyordu. Meclis çalışmalarını değerlendirerek "...*Heyet-i Mebusan vezaifi dairesinde çalıştı ve aza-i kiram doğruyu söylemekten asla çekinmedi Hatta hareket-ı vakiasıyla bu yolda Osmanlıların derece-i istidat ve kabiliyetlerini ispat eyledi..*" yorumunu yapıyordu. Konuşmasının bundan sonraki bölümünü meclis çalışmalarını özetlemeye ayırmıştı⁵.

Seçim kanunu çıkarılmadığı için İkinci Dönem mebusları da Geçici Talimat'ın öngördüğü kurallar çerçevesinde belirlenmişler, ilkinde olduğu gibi İstanbul için ayrı bir seçim yapılmıştı. Yeniden İstanbul mebusu olan Hasan Fehmi, üçüncü oylamada Meclis başkanı olarak seçildi ve 31 Aralık 1877'de görevine başladı. İlk meclisteki etkinliği ve deneyiminden dolayı başkanlığı kendinden önceki Ahmet Vefik Paşa'ya göre daha ılımlı ve saygılı olarak yaptı. Ne var ki bu sıralarda Osmanlı - Rus savaşı bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Rus kuvvetleri Yeşilköy'e doğru ilerlemekteydi. Meclis çalışmaları bundan dolayı gergin ve tartışmalı yapıyordu. Kötü gidişten padişahın sorumlu tutulduğu sonucuna varıldığından II. Abdülhamit, 14 Şubat 1878'de Mebuslar Meclisini kapattı. Böylece Hasan Fehmi'nin başkanlığı süresinde hiçbir yasal düzenleme yapılamadan Meclis dağılmış oldu.

Hasan Fehmi, II. Abdülhamit'in başkanlığında oluşturulmuş olan Osmanlı - Rus Savaşı mültecilerine yardım komitesinin başkan yardımcısı görevini de üstlenmişti. Meclis dağıldıktan sonra bu komisyonda çalışmalarını sürdürdü. Yine İstanbullulardan oluşturulması düşünülen bir alay askerin toplanması için kurulan komisyonun da birinci şubesi başkanlığını da yapmaktaydı.

Bakanlık ve Valilikleri

Mebusluk ve meclis başkanlığının ardından 5 Ocak 1879 tarihinde Birinci derecenin ikinci kademesi (Evvel-i Sanisi) rütbesini alarak Hazine-i Hassa Nezareti nazırlığına getirildiyse bu görevde ancak Ocak ayı sonuna kadar kalabildi. Ardından 16 Eylül 1879'da Nafia Nazırlığına atanması yapıldı. Bu sırada oluşturulan bir komisyonla birlikte ülkenin bayındırlığı, özellikle karayolu ve demiryolu yapımı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapmış, görüş ve düşüncelerini layiha ile padişaha ve hükümete sunmuştu. Önerileri kabul edilerek gereğinin yapılması kararlaştırılmışsa da daha sonra bütünüyle uygulamaya konulamamıştı⁶. Yorucu bir çalışma sonunda

⁵ A.g.e., s.396-399.

⁶ 5 Haziran 1880'de hükümete sunulan bu layiha ve ekleri yeni harflerle Celal Dincer

hazırladığı anlaşılan, verilere dayalı, bilimsel niteliği bulunan önerilerin ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Bakanlığı döneminde Ereğli Kömür Madenindeki bazı ocakların işletilmesi imtiyazı yabancılara verilmiş, yapılan mukavelenamelerin hazırlanması için kurulan komisyon çalışmalarına bizzat katılmıştı.⁷

24 Eylül 1882 (11 Zilkade 1299) tarihinde vezir oldu. Nafia Nazırı iken kendisine vezirlik payesinin verilerek, vezirlik rütbesinin tevcih edilmesine teşekkür ederek Padişah'a olan bağlılığını yineledi (10 Ekim 1882)⁸. Bu sıralarda bir taraftan da Hukuk Mektebinde Ticaret Kanunu, Ticaret Hukuku ve Devletler Hukuku derslerini de okutuyordu Bu derslerden devletler hukukuna ait olanı için 1883 yılında “Telhis-i Hukuk-u Düvel” adlı kitabının yazımını 25 Haziran 1883’de tamamladı. Maarif Bakanlığının izniyle İstanbul’da aynı yıl basıldı⁹. Eser, Methal ve iki kısımdan oluşmaktadır. Methalden hemen sonra giriş niteliğinde dört makaleden ilkinde genel hukuk ve devlet hukukunun tanımını yapmakta, ikincisinde devletler hukukunun dayandığı temeli ele almaktadır. Diğer ikisinde ise tarihçe ve uygulaması üzerinde durmaktadır. Kitabının birinci bölümünde sulh hukukunu, ikincisinde ise harp hukukunu ayrıntıları ile alt başlıklar altında incelemektedir. Eserin telif geliri, Hukuk Mektebine yazarı tarafından bırakılmıştır. Bunun için takdirle karşılanmıştı¹⁰.

Telhis-i Hukuk-u Düvel, basıldıktan yaklaşık on yıl kadar sonra Hasan Fehmi Paşa Aydın valisi iken II. Abdülhamit’e yapılan bir jurnal üzerine toplatılarak yasaklandı ve yazar, “böyle muzır kitap telifinden dolayı” tekdire uğradığı sicil kaydında ve diğer bazı eserlerde ifade edilmektedir. Osmanlı Arşivinde ulaştığımız iki belge bu hususu açıklığa kavuşturmaktadır. İlk belgemiz 12 Eylül 1894 tarihli olup Padişahın Başkâtibince kaleme alınmıştır. Aydın valisi Hasan Fehmi Paşa’nın “Telhis-i Hukuk-ı Düvel” adlı eserinde “...hakimiyet ve istiklal-i düvel bahsinde ihtilalat-ı dahiliyenin müddet-i medide imtidad ve iştidadı ve ticaret-i mahalliye bu yüzden halel-pezir olması düvel-i ecnebiyenin müdahalatını ve bilahere tasdik-i istiklallerine kadar gidebilmelerini istilzam edeceği”

tarafından **TTK. Belgeler c.V-VIII, Sayı 9-12**, (Ankara 1971), s.155-232’de “*Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın Anadolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha*” başlığı altında yayınlanmış bulunmaktadır.

⁷ BOA.,Y.P.RK.OMZ. 1/5. Bahriye ve Nafia Nazırı Ahmed Rasim ve Hasan Fehmi paşalarla Bedros Kuyumcıyan, Rüşum-i sitte Müfettişi Yaver paşalardan oluşan komisyon ile Mösyö Mefyed arasında yapılan mukavele. Müsveddesi için bkz. Y.EE. 94/93 30 M1298

⁸ BOA.,Y..PRK.AZJ 6/3, 27 Za 1299.

⁹ Telhis-i Hukuk-u Düvel, Maarif Nezareti Celilesinin ruhsatıyla (Matbaa-i Osmaniye’de) tab’ olunmuştur. İstanbul 1300.

¹⁰ BOA, DH. MKT. 69/34, 7 Ra 1311 (18.09.1893).

yazılmış olup bu tür ifadenin bir vezir tarafından kullanılmış olmasının uygun görülmediği, bu ve benzeri ifadeleri kapsayan eserlerin hiçbir mektepte okutulmaması için önlem alınarak buna karşı çıkacakların “...devlet ve memleket namına şediden mesul tutulması...iş bu eserden dolayı Paşa-yı müşarünileyhe beyan-ı teessüfle kendisinin takbih edilmesi...” bildiriliyordu¹¹. Bunun üzerine İstanbul’da bulunan yüksek okullarla orta dereceli olanların müdürlüklerine yazı çıkarılarak adı geçen kitabın okutulmasının yasak olduğu bildirilmişti¹².

İmzasız bir jurnal üzerine alınan bu karar ve yapılan işlemlere esas kabul edilen ifadenin Telhis-i Hukuk-u Düvel’de olup olmadığına, böyle bir ifade varsa yazarın ne gerekçe ile dile getirdiğine bakılmasının eserin toplatılması, yasaklanması Hasan Fehmi’nin teessüfle takbih edilmesi düşündürücüdür. Kitabın suç teşkil ettiği belirtilen kısımdaki ifadeler aktarılanla uyumlu olmayıp aynen şöyledir¹³:

“Bir devlet ile eyaleti beyninde zuhur eden bir mücadele devam ettikçe düvel-i sairenin tamamıyla bitaraf kalmaları lazım gelir. Şu kadar ki muharebe ziyade imtidat eder ve hususiyle ticaret-i bahriyeyi sektedar eyler veyahut o devlet bi’l-cümle iktidarını sarf etmekle beraber eyaletini itaata getirmekten aciz kalır ise o halde düvel-i saire hükümet-i cedidenin istiklalini tasdik ve anınla muahede akt ve tanzim ve kendisini muhafaza dahi edebilir”

Açıkça görüldüğü üzere, muhbirin yazdıkları devlet katında hiçbir incelemeye tabi tutulmadan doğru kabul edilmiş, resmi karara olduğu gibi aktarılmıştı¹⁴. İzmir valisi iken telgrafla kendisine bildirilen bu karar üzerine verdiği cevapta “ *Bütün dünyaca kabul edilen hukuk-u düvel kaidelerini en muteber Avrupa kitaplarından hulasa ile tercüme etmekten ibaret olan bu kitap, bu abd-i acizin mahsulü olmamakla beraber basıldığı zaman bir*

¹¹ BOA, İ.HUS, 30 1312/R38. Bkz. 1. Ek.

¹² BOA, Y.E.E. 232/46.

¹³ Telhis-i Hukuk-i Düvel, s. 51.

¹⁴ Maarif Nezareti memurlarından jurnalcılıkla meşhur birinin Padişaha takdim ettiği jurnalde Aydın valisi Hasan Fehmi Paşanın vaktiyle neşrettiği Telhis-i Hukuk-ı Düvel adlı kitapta “Hiçbir devletin dâhili işlerine karışmak suretiyle diğer bir devletin istiklaline tecavüz edilmesine hukuk-ı düvel asla müsaade etmez, fakat bir devlet kendi ülkesi dâhilinde emniyet ve asayiş muhafazadan aciz kalır da bu hal komşu devletler memleketlerinin rahat ve emniyetini bozacağı tahakkuk ederse, diğer devletler bu hali gidermek için müdahale edebilirler. Ve yine o kitapta “ Devletlerarasında hukuk-ı düvelde geçmeyen bir hadise çıkarsa tanınmış hukuk-i düvel âlimlerinin fikirlerine müracaat edilebilir” yolundaki sözler bulunması ve Hasan Fehmi Paşanın bizim en ileri hukukçularımızdan olması, İstanbul’a bu istasyonların gönderilmesine sebep olduğu hasbe’s-sadaka maruzdur” dediği kaynak belirtileksizin Tepeyran tarafından aktarılmaktadır. A.g.e., s.152.

nüşhasını Zat-ı Şahaneye takdim etmişim. Lütfen manzur-i ali buyrulmak hoşlanılmasından dolayı diğer bir nüshasının daha takdimi irade buyrulmak suretiyle taltif edilmişim. Neden dolayı esef-i mucip olduğunu bilmediğim için müdafaa yolunda maruzatta bulunmama imkân olmadığı maruzdur” dediği belirtilmektedir¹⁵.

Hasan Fehmi Paşa, 17 Mart 1884 tarihinde Adliye Nazırı olarak atandı. Osmanlı Devletiyle İngiltere arasında Mısır ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde olağanüstü elçi olarak görevlendirilerek Londra’ya gönderildi¹⁶. İngiltere’nin Türkiye politikasına ilişkin görüş ve düşüncelerini arıza ile hükümete ilettiler¹⁷. 25 Nisan 1885’te İstanbul’a geri çağırılmasına karar verilerek kendisine telgrafla bildirildi¹⁸. Döndükten bir süre sonra Adliye Bakanlığı görevinden alındı (25 Eylül 1885).

Hasan Fehmi Paşa, 14 Aralık 1885’te 10.000 kuruş aylıkla Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığı’na atandı. Padişaha teşekkür yazısında “...*Cenab-ı Hilafet-penahilerine yüzler ve gözler sürmekle..*” onur duyduğunu ifade etmekteydi¹⁹. Ancak komisyon bir süre sonra lağvedilince yine açıkta kalır ve kendisine bu sefer 7500 kuruş mazuliyet maaşı bağlandı (Nisan 1888).

Maliye Bakanlığına bağlı olarak kurulan Kontrol Komisyonluğu Reisliğine getirildi ardından da 10 Mayıs 1890’da 1500 kuruş maaşla Rüşumat Emanetine tayin olundu²⁰. Vergi gelirlerinin artmasında etkinliğinden ötürü kendisine Mayıs 1892’de Murassa Mecidi Nişanı verildi.

Hasan Fehmi Paşa’nın hükümet merkezindeki önemli ve başarılı hizmetleri Aydın (İzmir) Vilayetine vali olarak atanmasıyla sonuçlandı. 22.06.1893 tarihinde Abdurrahman Paşa’nın yerine otuz bin kuruşla²¹ Aydın Vilayeti Valisi oldu²². İki yıl kadar bu ilde önemli hizmetlerde bulunduktan

¹⁵ Tepeyran, a.g.e.s. 151.

¹⁶ BOA. Y.EE.125/14 06 Ra 1302 (22 Aralık 1884) Mısır Meselesini görüşülmesi için Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa’nın Londra’ya özel sefir olarak gönderilmesine dair Meclis-i Vükelaca kararlaştırılmış kendisine verilecek talimatname ile birlikte sadareten padişah’a arz edilmişti.

¹⁷ BOA E.EE. 12/3129 Z 1302.

¹⁸ BOA. Y.EE. 125.20.10 B 1302. Mısır Meselesi ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri bağlamında Hasan Fehmi Paşa’nın faaliyetleri ayrı bir çalışmayı gerektirecek kapsamda olduğundan bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹⁹ BOA., Y.PRK.TNF 1/58 10 Rebiyülahir 303 (16 Ocak 1886) tarihli teşekkür yazısı.

²⁰ Sicil-i Osmanî Zeyli, s.102.

²¹ BOA, İ.DH 1304/ 1310 Za/51.

²² BOA.İ.D.H. 1304/1310Za/44,30 Mayıs 1309, “Açık bulunan Aydın Vilayeti valiliğine Rüşumat Emimi devletlu Hasan Fehmi Paşa Hazretlerinin icra-i memuriyeti şeref-sadır olan irade-i hazret-i hilafetpenahi iktiza-i alisinden bulunmuş olmağla ol babda.... “ Ayrıca bkz. (İ.HUS.12/1310Za-95, 26 Za 1310. (11 Haziran 1893) Aydın Valiliğine atanan Rüşumat

sonra Selanik valiliğine atandı²³. Aydın valiliği ise Kamil Paşa'ya verildi²⁴. Bu sırada Aydın Vilayeti'nin merkezi İzmir olup, 1867 düzenlemesi ile Aydın vilayeti, merkez İzmir Sancağı, Denizli ve Menteşe sancaklarından oluşmaktadır. 1877 yönetsel düzenlemede Aydın Vilayetinin sancak sayısı dörde çıkarılır. İzmir merkez Sancağı, Aydın Sancağı, Saruhan (Manisa) Sancağı, Menteşe (Muğla) Sancağı vilayete bağlı yerlerdi. 1892'de Denizli Sancağının da vilayete dâhil edilmesiyle sayı beşe çıkmış bulunuyordu. Vilayet bu yapıyı uzun süre korudu. II. Meşrutiyetin İlanından sonra Menteşe Sancağı müstakil hale getirildi. Diğerlerinde bir değişiklik olmadı. Dolayısıyla Hasan Fehmi Paşa yönetiminde sınırlar genişlemiş, valinin yükü ve sorumluluğu da artmış bulunuyordu²⁵.

Aydın Valiliği döneminde bayındırlık işlerine önem vermiş, kent içi ulaşımını kolaylaştırmak için bazı yenilikler yapmıştı. İkiçeşme'den Eşrefpaşa'ya çıkan yol onun zamanında mezarlıklar kaldırılarak açılmış, Kızılçullu Çayı üzerinde bir köprü yapılarak nahiye İzmir merkezine bağlanmıştı. İzmir mahkemelerini dolaşırken ifrat derecesine varmamak şartıyla mahkemelerin iyi döşenmesi gerektiği uyarısında bulunmuş, bütün hükümet memurlarının, jandarma erlerinin, hatta valinin kıyafetlerinin düzgün olmasının halk üzerinde olumlu etki bırakacağını açıklamıştı. Halkın giyim - kuşamıyla da ilgilenmiş, şalvarla şehre girmeyi yasaklamıştı. Şalvarlılar kente girdiklerinde yakalanırlar ve şalvarlarını pantolonlarla değiştirmeye zorlanırlardı. Halk bu pantolona "Çatalbacak" adını vermiştir. Ayrıca Aydın zeybeklerinin kıyafetleriyle de ilgilenmiş, uzun püsküllerini kestirmiş, diz kapaklarına kadar poturlarının paçalarını uzattırmıştı. Halkın arasına karışmayı, bazı yerlere gerektiğinde yürüyerek gitmesi kendisinin sevilmesinde olumlu etkisi olan yanlarıydı. Vali olarak atandığı İzmir'de o sıralarda kolera hastalığı vardı. 150 kadar hekimi hastalığın tedavisiyle görevlendirmiş, kentten çıkacaklar için Klazumen Adasında karantinada kalmaları mecburiyetini getirmişti²⁶. Aydın Vilayetinde eğitim öğretimle ilgili faaliyetlerinin bir kısmı başka bir makalemizde ele alındığı için burada yinelemiyoruz²⁷.

Emini Hasan Fehmi Paşa'nın bir an önce görev yerine gitmesine dair yazı

²³ BOA, İ.DH.1328/1313 Ca-43, 09 B1313 (9.11.1895). Sadrazam Kamil Paşa'nın Aydın, Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın Selanik ve Selanik Valisi Zihni Paşa'nın Halep Valiliğine atandıklarına dair.

²⁴ BOA, Y.EE. KP, 6/527, 24 Ca 1313. (12.11.1895)

²⁵ Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim - Öğretimde Düzenlemeler", *DTCF Dergisi*, C. 46/1 (2006), s.137-151.

²⁶ Tepeyran, a.g.e. 113-116.

²⁷ Bkz. a.g.m.

Hasan Fehmi Paşa, 9 Kasım 1895 tarihinde 20.000 kuruşla Selanik valiliğine atandı. Ancak, Aydın valisi iken 30.000 kuruş aldığı dikkate alınarak maaşı 30.000 kuruşa çıkarıldı ve yolluğunun da bu miktar üzerinden ödenmesi uygun görüldü²⁸. Ne var ki ilk Selanik valiliği kısa sürdü. 20 Aralık 1895'te Halep Valiliğine atanması yapılsa da mazereti kabul edilerek ikinci defa Rüşumat Emanetliğinde almakta olduğu maaşıyla görevlendirildi. Ancak 13 Mart 1897 devlet memurları maaşında indirim gidilince aylığı 18.000 kuruşa düşürüldü. Tesiat-ı Askeriye Sandığına yaptığı yardımdan dolayı "Hamiyet-i Vataniye Madalyası" aldı²⁹.

Biyografisiyle ilgili yazılan yazılarda "Tokat Hadisesi" diye geçen ancak ne olduğu hakkında hiç ayrıntı verilmeyen olayı soruşturmak üzere kurulan olağanüstü mahkemenin reisi olarak görev yaptığı belirtilmekle yetinilmektedir. Avrupa devletlerinin müdahalesine neden olan olayın özü, Tokat'taki Bizeri Manastırının basılarak yağmalanması ve bazı kimselerin öldürülmesinden ibarettir. Suçluların yargılanması için oluşturulan mahkeme Hasan Fehmi Paşa Riyasetinde Birinci Temyiz Mahkemesi Reisi Şevki Bey, İstintak Mahkemesi Reisi Halil Bey, Meclis- Eytam azasından Malik Efendi, Teftiş-i Islahat Komisyonu azasından Dilber Efendi ile Girit Müşaviri rahip Yanko Efendi'den kurulmuştu. İstanbul'da bir araya gelerek vapurla Tokat'a hareket etmeleri uygun görülerek kendilerine gerekli harcırah verilmişti³⁰. Ayrıca Sivas Vilayeti İstinaf müddeiumumîsi Rüştü Efendi de heyete dâhil edilmişti.

Mahkeme Heyeti 1897 yılı mart ayı sonlarında yola çıkmış Tokat'ta ön hazırlıkları yaptıktan sonra sorumluları yargılayarak gerekli cezaları verdikten sonra İstanbul'a dönmek üzere Mahkeme Reisnin 16 Mayıs 1897 tarihli yazısıyla izin istenmişti. Bu yazıda adı geçen manastırda öldürme ve yağmaya adı karışanlarla ilgili yapılanlar dört maddede özetlenmişti. Buna göre olayın "mürettep ve muhrikleri", "manastırda katl-i nüfus" edip yağmalayanlar ve eski liva mutasarrıfı ile jandarma ve polis memurları yargılanarak cezalandırılmışlardı. Katırcı Koca Halil ve Dökücüoğlu Hacı Hüseyin ile Çerkez Şirin Yusuf idam'a kimileri de kürek cezasına çarptırılmıştı. Cürüm ve mesuliyetleri sabit olmayanlar berat ettirilmiş, gasp edilen eşyanın önemli bir kısmı sahiplerine iade edilmişti. Geri kalan adı

²⁸ BOA.İ.DH.,1341/1314.c/16; Atandığına dair ferman 24 Cemaziyel Ula 1313 (12 Kasım 1895) tarihli olup, Sadrazam M. Kamil Paşa Evrakına ek Dosya 86- Gömlek 527'de yer almaktadır.

²⁹ Sicil-i Osmanî Zeyli, s.103.

³⁰ BOA., AMKT.MHM. 661/60, 19 L 1314; ve AMKT.MHM. 661/58, 20 L 1314(24.03.1897).

şeylerle olağanüstü mahkemenin aylarca uğraşmasına gerek görülmediğinden mahalli mahkemeye devir edilmişti³¹.

Yargılamayı izlemek üzere devletleri tarafından Tokat'a gönderilmiş olan İngiliz ve Rus konsoloslarının da mahkeme bittiğinden dönmelerinin gerektiği ilgili devletlere bildirilmesi Heyet-i Vükelaca kararlaştırılmıştı.

Tokat'taki yargılama işini başarıyla tamamlayıp İstanbul'a dönmesinden sonra bilgi ve ilgisi dikkate alınarak 7 Ekim 1897'de Divan-ı Muhasebat Reisliğine atandı. Bu sırada Osmanlı-Yunan Savaşının bitirilmesi başlatılan barış görüşmelerine ek görev olarak katılması uygun görüldü. İkinci Murahhas olarak katıldığı görüşmeler barış antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Anlaşma gereğine Yunan hükümetiyle akd olunacak "Takib-i eşkıya, iade-i mücrimin ve konsolosluk "mukavelelerinin hazırlanmasında etkin oldu.

Bilindiği gibi 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Avrupa Büyük Devletlerinin baskısıyla son bulmuştu. Bu devletler barış görüşmeleri esnasında Yunanistan'dan yana tavır takındılar. İki ülke arasındaki sorunların çözülmesi için 3 Haziran 1897'de İstanbul Konferansı toplandı. Görüşmeler uzun ve çekişmeli geçti. Sonuçta, 18 Eylül 1897'de Teselya sınırındaki bazı düzeltmeler dışında, genel hatlarıyla savaştan önceki statüyü esas alan ön barış imzalandı. Yunanistan'ın bu anlaşmayı kabul etmemesi üzerine 21 Ekim 1897'de İstanbul'da ikili görüşmeler yapıldı ve sonuçta 4 Aralık 1897'de kesin anlaşma yapıldı³². Barış görüşmelerine Yunanistan'ı temsilen eski sefiri Prens Mavrokordato ve M. İstefanos, Osmanlı Devletini ise Tefvik ile Hasan Fehmi'nin görevlendirildiğini Ali Fuat Türkgeldi ifade etmektedir³³.

Osmanlı-Yunan savaşı sırasında zarara uğrayanlara verilmek üzere Yunan Hükümetince tazminat olarak verilen yüz bin liranın dağıtımı için kurulan komisyonun başkanlığına getirildi. Savaşta yaralanan, sakat kalan askerlere yaptığı para yardımından dolayı kendisine gümüş madalya verildi.

Hasan Fehmi Paşa ikinci kez Selanik valisi olarak 25 Mart 1902 tarihinde görevlendirildi. Atanmasının sicilinde kaydı şöyledir: "*Selanik Vilayeti Valiliğinde bulunacak zatın gayet tecrübeli olması mukteza-i maslahatından bulunmasından ve müşarünileyh tecrübe-dide olmakla*

³¹ BOA.YA. Res. 1515.1.19/87/37; Tokat Mahkeme-i Fevkaladesi Riyasetinden Varid Olan Şifre Telgraf, 4 Mayıs 1313, Tokat Mahkeme-i Fevkalade Reisi Hasan Fehmi imzalı. Bu yazının Heyet-i Vükela'da görüşülmesi ve onanması ile ilgili 19 Muharrem 1325 (20 Haziran 1897) tutanak aynı dosyada bulunmaktadır.

³² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789–1999)**, İstanbul 2000, s.373.

³³ Bkz. Mesail-i Mühime-i Siyasiye, III. Cilt, Ankara 1966, s.82.

beraber sadakati dahi müşahede buyrulmakta olmasına mebni Vilayet-i müşarünileyha valiliğine tayiniyle valilik maaşı olarak otuz bin ve masarif-i hususiye için kırk beş bin kuruş cem'an yetmiş beş bin kuruş itasına 15 Zilhicce 1319'da İrade-i Seniyye sadır oldu³⁴.

İkinci Selanik valiliği 22 Eylül 1904 tarihine kadar sürdü. Valilikten alınmasına gerekçe olarak Selanik'in havasına uyum sağlamadığı, rahatsızlandığı, memuriyetten ayrılmak istediğini ve isteğinin uygun görüldüğü siciline yazılmıştı.

Hasan Fehmi Paşa'nın ikinci Selanik valiliği, vilayet yönetimindeki başarısını gösteren sorunlu bir döneme rastlar. Selanik'teki çetin ve cidden vahim hadiseler karşısında metanetiyle ortaya çıkmasını bilmiş, halkın hürmet ve sevgisini kazanmıştı. Valiliği sırasında maiyetinde bulunmuş daha sonraları (1925) "Türk Hayatı" adı ile 15 günde bir çıkardığı derginin başyazarlığını yapmış olan Fazlı Necib, "Hasan Fehmi Paşa" başlığı altında kaleme aldığı yazısında hakkında önemli bilgiler vermektedir:

"Hasan Fehmi Paşa, Selanik'e büyük bir neşe ve memnuniyetle gelmişti. Muhiti beğeniyordu. Fermanının okunduğu gün gösterdiği avam-perverane etvar irad ettiği uzun nutuklar, ibraz eylediği taltifat umumun muhabetini celb etti.Makedonya hadisesinin en buhranlı zamanları idi. Tevfik Beyin (Önceki vali) tereddütlerine, kimse ile görüşmemek i'tiyadının aksine olarak Hasan Fehmi Paşa kendisine güvenerek kolaylıkla her işi kesib atıyor ,avam-ı nas ile görüşüyor, nutuklar irad ediyor, hocalara, şeyhlere, papaslara sokakta rast geldiği fukaraya...iltifatlar bezl ediyor, bütün halkın hürmetini, itimadını kazanmaya muvaffak oluyordu..."³⁵.

Arnavutluktan terhis olup memleketlerine dönmekte olan bir tabur asker, bazı dükkân ve mağazaları yağmalamışlardı. Hasan Fehmi Paşa olayı duyar duymaz bizzat müdahale etmiş Esnafı teskin edip dükkânları açtırmıştı. Tahkikatı bizzat yaparak yağmalanan eşyanın bedellerini İstanbul'dan onay almadan hükümet sandığından karşılamıştı. *"Bu hadise Hasan Fehmi Paşa'nın süratli icraat, adalet, cesaret gibi meziyetlerini ispat etti. Ona büyük bir şöhrat kazandırdı"*.

Vali oluşundan bir yıl sonra 29 Nisan 1903 akşamı Osmanlı Bankası Selanik Şubesi'nin binasında büyük bir patlama olmuş şube yerle bir olduğu gibi çevresindeki binalar da hasar görmüştü³⁶. Bulgar komitacılarının

³⁴ Sicil-i Osmani Zeyli, s.103.

³⁵ Fazlı Necib, Hasan Fehmi Paşa, Türk Hayatı Numara 20, 15 Kanun-ı Evvel 1341.

³⁶ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, "Arşivimizden Belgeler, Yirminci Yüzyılın

Avrupa devletlerinin ilgisini çekip Selanik'e müdahale etmelerini sağlamak için faaliyete geçmişlerdi. Gaz ana borusu tahrip edilerek patlatılmıştı. Ortalığın iyice karıştığı sırada Vali, sokağa çıkarak Frenk Mahallesi kadar gitmiş, yangınların söndürülmesi için direktif verdiği gibi elinden geleni yapmaya çalışmıştı. Ertesi gün de çarşıya çıkarak esnafı sükûnete davet etmiş, hükümetin gerekeni yapacağını bildirerek ortalığı yatıştırmıştı. Onun bu davranışı da halkın büyük takdirini kazanmıştı. Onun "...*bu dehşetli ihtilal devresinde Selanik Valiliğinde bulunmuş olması pek hayırlı bir şey olduğu şüphesizdi. Zaten Bulgarlar asayışı ihlal etmek, bir karışıklık, bir kıtal husule getirmek, Avrupa'nın müdahalesini davet etmek istiyorlardı. Eğer Selanik'te Hasan Fehmi Paşa gibi cesur, icraatı ser'i çenesi kuvvetli bir vali bulunmayıp ahalinin haklı infialleri teskin edilmeseydi zaten Selanik'te iki bini tecavüz etmeyen Bulgarlar mutlaka bir katliama duçar olur ve bu hal ecnebi müdahalesi davet ederdi.*"³⁷ Bulgar ayaklanmasının bastırılmasında ve Selanik limanına hareket etmek üzere olan yabancı donanmalarının, gelmemesi için gösterdiği siyasi temkin ve dirayet, övünmeye değer bulunmuş, iki gün süren ihtilal sırasında Selanik'te sokaklarda dolaşarak Müslüman halkın olaylara karışmamasını, katliam olmamasını, askeri kuvvetlerle, zabitanın görevlerini başarı ile yapmalarını sağlamıştı. Telgraf caddesinde geçerken bir Bulgarın kendisine bomba attığı, bombanın patlamadığı, atanın orada öldürüldüğü belirtilmektedir³⁸.

Bulgarların Makedonya'da karışıklık çıkarıp halkı isyana teşvik ettikleri bir dönemde Selanik gibi önemli bir kentte Hasan Fehmi Paşa'nın vali olması Osmanlı yönetimi açısından bir şans olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber II. Abdülhamit'in Avrupa Büyük Devletlerini inciterek karşısına almak istememesi, başka bir deyişle kendisince "denge" politikası izlemesi, ayrıca her şeye doğrudan merkezden müdahale etmekten geri

Başında Osmanlı Bankası Selanik Şubesi" *Osmanlı Bankası binasına yapılan saldırıya ilişkin 30 Nisan 1903 tarihli arşiv kayıtlarında üç arabayla gelen Bulgar isyancıların şubenin çevresini sardıkları, nöbetçileri öldürüp binaya girdikleri ve gazı kestikleri, ardından gaz musluklarını açıp bomba atmalarıyla yangın çıktığı bildirilmektedir. Suçlular yakalanmıştır. Binanın büyük kısmı yanmış, henüz yıkıntılara girilememiştir. Kasanın zarar görmemiş olduğu umulmaktadır. Kasa ve hazine dışında her şey kayıptır. Olayın ardından bir gün arayla, 1 Mayıs cuma sabahı şube hizmetleri banka binasının bahçesinde sürdürülür. Saldırının gerçekleştirildiği günlerde Edirne, Üsküp ve Manastır şubelerinde de olası bir saldırıdan korunma amacıyla tüm önlemler alınmaktadır. Genel teftiş sonucu Selanik'te olayların yatıştığı ve güvenin günden güne arttığı bildirilir. Öncelikle, 30 Nisan günü hesaplarının yapılması ve şube için bir yer bulunması önem taşımaktadır".*
http://www.obarsiv.com/images/galeri/imhthe003_1.jpg

³⁷ Fazlı Necip, a.g.m., s.2.

³⁸ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara 1999, s.156.

durmaması, yetenekli ve başarılı diğer valiler gibi onu da elini kolunu bağlıyordu. Bunla beraber aldırıldı tedbirler ve izlediği politika ile Makedonya meselesinin kısa sürede büyümesini önlemişti. Yalnız Makedonya Bulgar komitacılarına karşı değil, Bulgaristan Hükümetine karşı da durmasını bilmişti. Ağustos 1902'de Bulgaristan Siroz'a bir tüccar vekili tayin etmek için izin istedi. Amaç, burayı diğer şehirlerde yaptığı gibi bir nevi konsolosluga çevirmektir. Siroz Bulgaristan sınırı üzerinde olup Bulgarların en çok buldukları bir sancak merkezi idi. Burada tüccar vekili adı altında bir Bulgar Konsolosluğunun açılması ihtilacılar için önemli karargâh niteliği taşıyacaktı.

Hasan Fehmi Paşa buna karşı çıkmış, gerçekleri Hükümete bütün açıklığı ile iletmışti. Ne var ki Bulgar Hükümeti emrivaki yaparak bir konak kiralamış, tüccar vekili göndermişti. Bu vekil konağa Bulgar bayrağı çekmekle kalmamış, kapısı üzerine de konsoloshaneler gibi Bulgar arması koymuştu. Osmanlı hükümetinin bir tepki göstermeyeceği kanısındaydı. Ancak Hasan Fehmi Paşa, emir vererek polis gönderip, bayrak direğiyle kaldırttığı gibi kapı üzerindeki armayı da söktürmüştü. Tüccar vekili sıfatını da tanımamıştı.

Vali ve askerlerin bölgede aldıkları önlemler Makedonya Meselesi'nin çözümünde yeterli olmadı. İmparatorluğun içinde bulunduğu durum daha fazla bir şey yapmaya elverişli görülüyordu. Bununla beraber bölgede esaslı bir ıslahatın yapılmasıyla sorunun çözüleceği kanısı da yaygındı. Nitekim bir heyet oluşturularak bölgeye gönderildi. Ancak istenilen sonuç alınamadı. Osmanlı ordusu ayaklanmaları bastırmak için harekete geçti ve kısmen başarılı oldu³⁹. Avrupa Büyük devletlerinin baskısı ve isteği üzerine yeniden ıslahat gündeme geldi. 1902 yılının aralık ayında "Vilayet-i Selase Rumeli Üçüncü Umumi Müfettişliği" kuruldu. Hüseyin Hilmi Paşa "Müfettiş-i Umumi" olarak bölgeye gönderildi. Bu müfettişlik, vali yetkisine sahip olmakla beraber, yabancı kontrolüne tabi idi. Rusya ve Avusturya hükümetleri tarafından "Ajan Sivil" atanmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa çok çalışarak hükümetin denetimini yeniden sağladı. İrtikâp ve suiistimaller kalmadı⁴⁰.

Hasan Fehmi Paşa bundan sonra Makedonya Meselesinin siyasi tarafıyla ilgilenmeyip valilik işleriyle uğraşmakla yetindi. Bununla beraber Umumi müfettişin yanlış uygulamalarına karşı durmasını bildi. Haksız yere

³⁹ Tahsin Uzer, Razlık'ta kaymakamlık yaptığı sırada vali Fehmi Paşa'nın emir ve taltifleriyle Bulgar çeteleriyle mücadele ettiğini ancak tugay ve mevki komutanlarının pasif tutumları ve adamsendeciliği yüzünden düşündüklerini fiiliyata geçiremediğinden yakınmaktadır. Bkz., a.g.e., s.126.

⁴⁰ Uzer, a.g.e., s.158.

suçlanan idarecilerini korumasını bildi⁴¹. Selanik'in havasının sağlığı için elverişli olmadığı, hastalandığını, valilik görevinden ayrılmak istediği arz etmesi üzerine valilikten ayrılması uygun görüldü. 22 Eylül 1904 tarihinde Şura-yı Devlet, Mülkiye Dairesi Azalığına atanması yapıldı. Yerine Şerif Rauf Paşa Selanik valisi oldu. Aynı yıl içerisinde Rüşumat Eminliğine getirildi.

Yeni bir Maden Nizamnamesi hazırlanması için Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa ile birlikte çalışmalarda bulundu. Başkanlığında oluşturulan komisyonun hazırladığı taslak, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra bazı değişikliklerle kabul edilerek 1906 yılı başlarında yürürlüğe konuldu⁴². İlerlemiş yaşına rağmen hukuk bilgisi ve daha önce Nafia Nazırı iken konuyla ilgilenmiş olması ona bu görevin verilmesinde etkili olmuştur.

29 Ekim 1907 tarihinde ise 45.000 kuruş aylıkla Şura-yı Devlet Reisliğine tayin edildi. Bir süre sonra 2 Ağustos 1908'de Adliye Nazırı oldu Sait Paşanın sadrazamlıktan istifa etmesinin ardından bu makama getirilen Kamil Paşa kabinesinde de aynı bakanlık kendisinde kaldıysa da 28 Kasım 1908'de ikinci defa Şura-yı Devlet Reisliğine getirildi. Ardından 14 Aralık 1908'de Ayan azalığına tayin olundu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinde de Şura-yı Devlet reisi idi. Tevfik Paşa kabinesinde de Adliye Nazırı olduysa da hükümetin istifasıyla bu görevi de son buldu (28 Nisan 1909).

Yaşlı ve hasta olduğundan Avrupa'da ve yurttan tedavi görmüş ancak olumlu bir gelişme olmamıştı. Edirnekapı, Acıçeşme Çukurbostan karşısındaki evinde hayata gözlerini kapadı. (21 Şaban 1328= 28 Ağustos 1910). Fatih'te Ağa kapısındaki aile kabristanına gömüldü.

Hasan Fehmi Paşa, devlet hizmetine girdikten sonra üstlendiği değişik alanlardaki görevlerin hepsinde başarılı olmuştur. Mebuslar Meclisi azalığı, Meclis başkanlığı, çeşitli komisyonlardaki üyelik ve yöneticili, dış temsilciliklerdeki etkinliği, Bakanlık ve memleket idaresinde en üst düzeyde vali olarak hizmetleri hep başarı ile sonuçlandı. Bunun açık bir kanıtı da aldığı nişan ve madalyalardır.

Başlıcalar şunlardır:

10 Eylül 1878 Üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı, Ağustos 1879 İkinci rütbeden Mecidi Nişanı, 28 Temmuz 1883 Birinci rütbeden Osmanî Nişanı, 12 Eylül 1883 İmtiyaz Nişanın Gümüş Madalyası, 1883 Osmanlı Demiryollarının Avrupa Şimendiferleriyle iltikasına dair yapılan mukavele münasebetiyle Avusturya Devleti tarafından verilen "Koron de fer" nişanının

⁴¹ Uzer, a.g.e, s.128-129.

⁴² BOA. DH. MKT.1052/21.

birinci rütbesi, 19 Temmuz 1884 İmtiyaz Nişanının Altın Madalyası, 13 Ağustos 1884 Murassa Osmanî Nişanı, 22 Ağustos 1891 İran Devletince verilen Şir-u Hurşit Nişanı'nın kabulüne İrade çıkması., Mayıs 1892 Murassa Mecidi Nişanı, 1 Kasım 1893 Murassa İftihar Nişanı, 20 Mart 1896 Altın Liyakat , 24 Mart 1897 Hamiyet-i Vatanîye Madalyası, 11 Şubat 1898 Bulgaristan Emaretince verilen Birinci Rütbeden “Merit Sevil” Nişanı, 28 Mayıs 1899 Gümüş Madalya, 25 Mart 1902 Murassa İmtiyaz Nişanı, 1 Eylül 1902 Romanya Hükümetince Birinci rütbeden “Etuval dö Romani” Nişanının verilmesinin onayı alındı.11 Aralık 1903 Hicaz Demiryolu Altın Madalyası ile taltif edildi⁴³.

Uzuna yakın boylu, tıknazca, riyadan hoşlanmayan büyük küçük ayrımı yapmayan kişilikteydi. Halim selim olmakla birlikte güçlü bir otoriteye sahipti. İleri görüşlü, kültürlü bir politikacı olarak ün yapmıştı. Padişah'a bağlılığını her vesile ile dile getirmesini bilmişti. Kadının toplumdaki yerinin önemli olduğunun bilincindeydi. Selanik'te vali iken vefat eden eşi için büyük bir cenaze töreni yapması kendin ileri gelen kadınlarının büyük takdirini kazanmıştı.

Hasan Fehmi Paşa ve ailesi, yardımseverlikleriyle de tanınıyorlardı. Telif ettiği adı geçen kitabından elde edilecek geliri Hukuk Mektebine bağışlamıştı. 1885'te Sapanca'ya bağlı Mahmudiye Köyünde adı ile anılan bir cami yaptırmıştı.1896 da “Tesisat-ı Askeriye Sandığı”na verdiği ianeden dolayı “Hamiyet-i Vatanîye Madalyası”, asker malullerine yaptığı yardımdan dolayı da 1899'da Gümüş Madalya almıştı. Teke Sancağının hükümet merkezi olan Antalya yakınlarındaki 40 bin dönümden fazla arazisini eşi, Müslüman göçmenleri yerleştirmek şartıyla 1900 yılında devlete bırakmıştı⁴⁴.

Sonuç

Tanzimat döneminde doğup büyüdüktan sonra devlet hizmetine girerek başarılı hizmetleriyle ön safhada yer alabilen sayılı devlet adamlarımızdan

⁴³ Sicil-i Osmanî Zeylinden derlenmiştir. Sözü edilen nişan ve madalyaların ne anlam taşıdıkları ve kimlere verildiğine dair bilgi için bkz. Edhem Eldem'in İftihar ve İmtiyaz Osmanlı nişan ve Madalyaları, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004.

⁴⁴ BOA, İHUS, 84/1318 Ca/27.Yıldız Sara-yı Hümayunu Başkitabet Dairesi onay yazısı.”*Konya vilayeti dahilinde Teke sancağının merkez-i hükümeti olan Antalya şehrine üç dört saat mesafede kain olub ba senedat-ı Hakani mutasarrıf olduğu kırk bin dönümden mütecevaz arazinin muhacirin iskanı için kabulü Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi Pasa Hazretlerinin haremî Hanım Efendi Hazretleri canibinden istida kılınmasıyle ber mucib-i istirham ifası muktezası hususuna irade-i seniye -i cenab-ı hilafet-penahi şeref-mütalik buyrulmuş ve muhacirin Komisyon-ı alisi Birinci Azalığına da tebliğ edilmiş olmağla.....8 Cemaziyel evvel 318”*

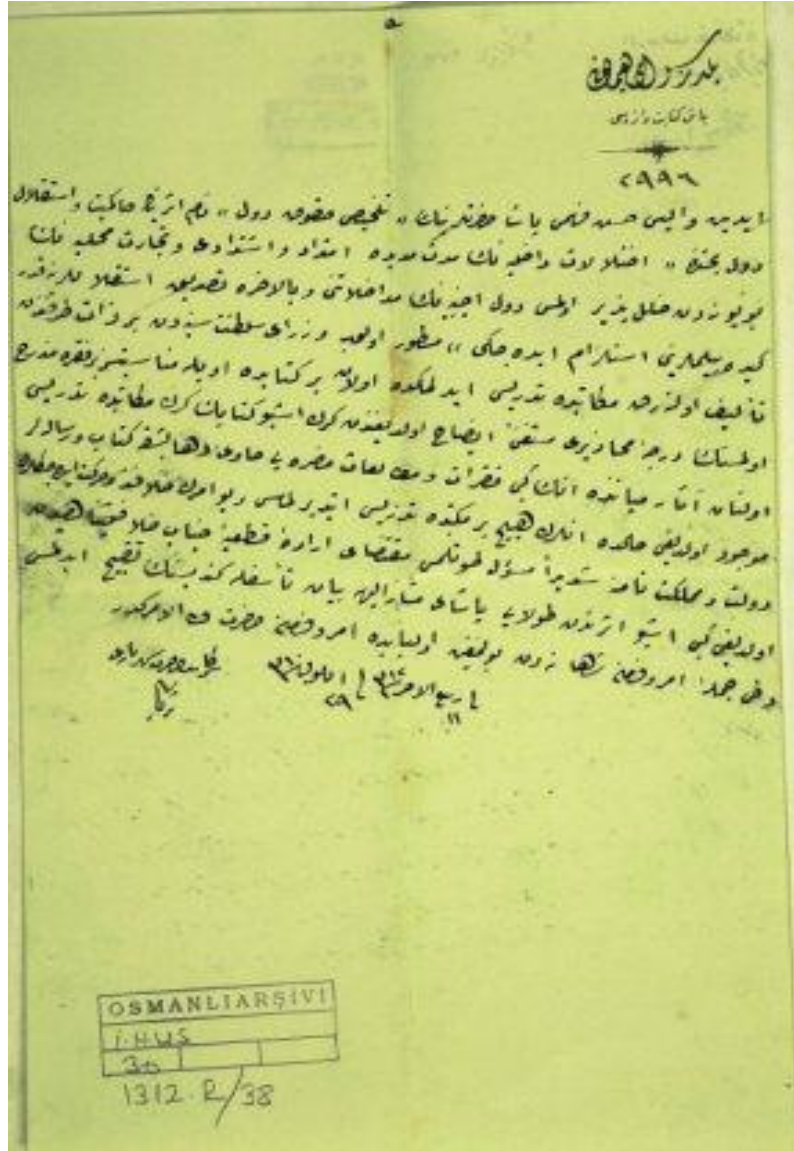
olan Hasan Fehmi Paşa'nın üzerinde durulabilen etkinlikleri elbette aktarılabilenlerle sınırlı değildir. Bu çerçevede vurgulanılmaya çalışılan üstün nitelikleri, vatanseverliği ve aydın olma özellikleri onu tanımada yeterli olmasa bile yapılacak kapsamlı çalışmalara ışık tutacağı umulmaktadır.

İmparatorluğun en sıkıntılı günlerinde üstlendiği üst düzey görevleri başarıyla yerine getirmiş olmanın yanı sıra birçok konuda hazırladığı raporlar, sunduğu öneriler ve yazıp okuttuğu hukuk kitabıyla da akranları arasında öne çıkmayı başarmış, hayatta iken saygı görmüş, taltif edilmiştir. Bağışlarıyla da örnek olmuş devlet adamlarındandır.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi** BOA, Y.P.RK. OMZ. 1/ 5;Y.EE. 94/ 93, 30 M 1298. Y. PRK .AZJ, 6/3, 27 Za 1299. DH.MKT 69/34, 7 Ra 1311.İ.HUS.,30/13, 12Ra 38. 1.Ek.Y.E.E. 232/46.YEE.125/14, 06 Ra1302.E.EE. 12/31. 29 Z 1302.
- Y.EE.125/20YPRK.TNF1/58.,İ.DH.1328/13.13Ca.43Y.EE.KP.6/527.24Ca1313.İDH.,1341/1 314.AMKT.MHM 661/60;661/58YA.RES19/87/37DH.MKT.1052/21.
- Can Tunalı, Ayten, "Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler " **DTCF Dergisi**, C.46.1.2006, s.137–151.
- Dincer, Celal, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha",TTK., **Belgeler**, C.V-VIII, Ankara 1971s.155–232.
- Eldem, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004
- Fazlı Necib, "Hasan Fehmi Paşa", **Türk Hayatı**, Numara 20, 15 Kanun-i Evvel 1341.
- Hasan Fehmi, *Telhis-i Hukuk-ı Düvel*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul,1300. (Komisyon), 50 *Ünlü Vali, Meşhur Valiler*, Ankara 1969.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Sicil-i Osmani Zeyli*, (19 Cilt), TTK. Ankara 2008.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789–1999)*, İstanbul,2000.
- Us, Hakkı Tanık, *Meclis-i Mebusan 1293–1877 Zabıt Ceridesi*, İstanbul 1939.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi Ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK. Ankara 1999.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım, (Yayına Hazırlayan Faruk Ilıkan) , *Hatıralar*, İstanbul 1998.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesail-i Mühime-i Siyasiye*, C.III., Ankara 1966.
- http://www.obarsiv.com/images/galeri/imhthe003_1.jp

EK

Telhis-i Hukuk-ı Düvel'in yasaklanması ve toplatılması emri